

наше подијељености, необавијештености и искривљености слике о догођеном препознаје, не само у научним и публицистичким круговима, већ и у широј јавности, као подстицај у васпитном значењу и функцији историје као науке. Богата фактографија коју књига доноси пружа могућност свима да провјеравају процесе и догађаје и да о њима закључују. У временима када се суочавамо са мноштвом контраверзних тумачења, мистификација и манипулација, овакви зборници, засновани на историјским изворима и чињеницама, могу и морају да разријеше многе дилеме које носи ово вријеме. Стога овај научно изузетно утемељен зборник, израђен по највишим стандардима историјске

науке, представља велики допринос не само историографији већ уопште културној баштини.

Зборник је опремљен регистрима личних имена и географских појмова и снабдевен је резимеима на енглеском и италијанском језику, што заокружује његову успјешно остварену цјеловитост.

Рецензенти књиге су угледни црногорски историчари *проф. др Борђије Борозан, проф. др Бранислав Ковачевић, проф. др Зоран Лакић и др Радослав Раскојковић*.

Нама преостаје да *Зборник* свесрдно препоручимо читаоцима, јер ће у њему наћи пуно новог и корисног.

Жарко Лековић

Поп Лазо Поповић Јабучанин: МЕМОАРИ -Подгорица: ЦИД, 2003. 283 стр.

У току 2003. године, у издању ЦИД-а изашла је још једна књига академика др Душана Ј. Мартиновића. Овога пута у питању је дјело које је припремио заједно са вишим архивистом Марином Мартиновић. Ради се о публикацији особене садржине, мемоарима попа Лаза Поповића Јабучанина који су настали у другој половини XIX вијека.

Два пута је у црногорској периодици било ријечи о дијелу писане оставштине не попа Лаза: једном у „Гласнику Етнографског музеја на Цетињу” 1964. књ. IV, а други пут у „Побједи” у фебруару 1976. У оба случаја његово стваралаштво трети-

рано је као дневник. У књизи о којој је ријеч његова оставштина, која се чува у архивском фонду Народног музеја на Цетињу, свеобухватније је сагледана. Наиме уврштен је његов животопис, који има карактер мемоара, а раније је представљен као дневник, и 90 докумената, такозваних „књига”, писана „карата” који говоре о трговачким пословима, купопродајним уговорима поп Лаза, његове браће и њиховог оца Савића Драгова, и новцу који је попо Лазо позајмљивао уз високу или „обичну” камату.

Публикација се састоји из три дијела: I Животопис, II Баштинске „књиге” (оригинали, регистри и фа-

ксимили) и III Родослов доњокрајских Поповића.

Из првог дијела види се да се не ради о дневничкој грађи, биљеженој по данима или седмицама, него по цјелинама и проблемима која је настала у дужем периоду, да су управо у питању мемоари. Они су тако прилагођени савременом правопису и језику, док су неки документи, односно „књиге,” дати аутентично. Тако приређена публикација, уз садржајну уводну студију, пружа вишеструку слику живота Црногораца из доба владавине четири црногорска „господара”: Светога Петра, Његоша, књаза Данила и књаза Николе.

Иако посматра догађаје са дистанце дуже од једног вијека, читалац не може остати равнодушан према ономе што је у дјелу написано. Територија на којој се одвијају догађаји које поп Лазо презентира није велика - то је углавном Ријечка, Катунска и Црмничка нахија, а у суштини то је слика живота и збивања у оновременој Црној Гори. Поповић, истина, најчешће говори о злехудом животу своје и своје породице, у приликама када је право благостање било имати „ваганчић скроба пун”, а у ствари - такав је био живот великог броја Црногораца. Упечатљиве су слике босоног дјетињства његовог и његове браће, аргатовања од малих ногу - сам је као тринаестогодишњак почео да помаже зидарима најмовања у туђим породицама само за храну, одјећу и обућу, као што је било његово код Светога Петра и ујака. Као најамник у Цетињском манастиру, Лазо је, при лојаници, најчешће мо-

кар, јер није имао у што да се пресвуче, сам учио из окрпљених и поклоњених књига: буквара, часловца и псалтира, уз подсмјех манастирске момчади. Међутим, његова упорност довела га је дотле да је у Скадру рукоположен за попа.

Занимљиви су и описи његових трговачких послова, када је ступио у ортаклук са највећим трговцима у Црној Гори, па и са Пером Томовим, Његошевим братом, и његовим рођацима, његов се посао толико развио тако да је укључио у њега своју браћу и снахе, па са задовољством каже: „Све што пасаше с Ријеке (Црнојевића) у Котор или из Котора у Ријеку, све пролазаше проз моје руке” (стр. 34). Попу Лазу су ти послови омогућили да себи и бројној породици обезбиједи сигурнију егзистенцију чак и да с Пером Томовим сагради хан-први угоститељски објекат у Цетињу.

Најупечатљивије су, често и најдраматичније, слике свакодневних међусобних обрачуна у Цетињском пољу између Бајица, Хумаца и Доњокрајаца, који су се водили готово до истребљења. Зато су Хумци, послје једног окршаја у којем су им попаљене све куће, осим једне, заувјек одселили у Русију, а Доњокрајци безуспјешно покушали 1817. Не добивши дозволу, послје дугог лутања „по мору испод Цариграда у некакве бродуштине” у којем је умрло и бачено двадесет четворо старца и дјеце, вратили су се „без ништа на ништа”. Преостало им је да иду до Његуша, Ђеклића и Добрске Жупе и моле за милостињу да би преживјели.

Др Јован Вукмановић каже да је то била општа појава у Црној Гори. „Уопште, међуплеменска трвења, која су се понекад претварала у прави рат, била су понекад општа појава у Црној Гори и Брдима све до Његошевог доба, али нигдје није било више крвопролића него између Бајица и Доњокрајаца.” У доба Петра I ти сукوبي су прерасли у прави рат - трајали су пуних 17 година и узели 62 живота. Узалуд је Свети владика слао посланице, кумио Богом великијем, заклињао, преклињао, проклињао - преко његове сиједи главе су знали пуцати једни у друге. А није тако било само између Бајица и Доњокрајаца. „Бијаше се кућа с кућом, братство с братством, племе с племеном, нахија с нахијом, крадијаху се, између себе, паљаху један другоме кућу” - каже поп Лазо (стр. 71).

Трајало је то све до смрти Светога Петра, када су се Црногорци, над његовим одром, заклели да ће престати с крвопролићима, која су некад за Црну Гору била погубнија него обрачуни с Турцима.

Други дио публикације су Баштинске „књиге”. То су, најчешће, купопродајни уговори између попа Лаза, његовог оца Савића и осталих његових синова, који су куповали имања и куће на Цетињу, по околним селима и на Риједи Црнојевића. Као имућнији људи, пошто су стекли средства трговачким трансакцијама, откупљивали су имања, гору, баштине, увећавајући иметак, а поп Лазо сиротињи давао новац на камату, „обичну”, а неријетко и до 20% уз напомену да зајмодавац има право да

прода имовину дужника, ако на вријеме не би вратио позајмљени новац, што се, документа говоре, дешавало.

Тих докумената има 90. Приређивачи су се побринули да дају њихове факсимиле и тако обогате књигу. Неколико значајнијих је транскрибовано и транслитерирано, док је за остале дата кратка садржина. Они су значајни за сагледавање свакодневне борбе за опстанак а и за проучавање језика, и писма тога периода. Посебно су занимљиви неки топоними, презимена и имена која се данас ријетко чују у цетињском крају (Барбакан, Вранова јама, Купусна рупа, Касанова продо, Јубоној до, Језерова љут, Лаиславић, Чокета, Пуран, Думо, Вукац, Преле...).

Приређивачи констатују да су ова документа „у извјесном смислу инструктивна за изучавање друштвено-економских прилика Цетиња и његове околине у оно вријеме, а сем тога интересантна су и за проучавање графиције и њених особености са лингвистичког аспекта (...) Држимо да су, мање-више, сва документа занимљива за сагледавање свеукупних прилика једног времена и са социо-правног и лингвистичког становиштва” (стр. 83).

Трећи дио књиге је родослов доњокрајских Поповића, из којег се види да је ово братство, поред попа Лаза, дало црногорској науци и култури неколико значајних личности, његових потомака - „посљетка”, како он каже. Ђуро Лазов Поповић је био истакнути просвјетни радник, главни школски надзорник црногорски,

школски законодавац, аутор 15 уџбеника за основне школе. Његов син Лазо био је професор, аутор уџбеника за средње школе (Историја филозофије, Омилитика...), путописа - „Мрвице из Лазове торбице”, монографија о Петру I и црногорским владикама с краја XIX вијека. Ђуров син Владимир, правник, први је црногорски филмски посленик. Написао је сценарио и у иностранству снимео филм о Црној Гори „Васкрсења не бива без смрти”, који је приказан у Италији 1922. године, а писац је и многих чланака, брошура и књига, од којих је најважнија *Monténégro pendant la Grande Guerre*, Paris 1918, која још није преведена с француског. Из те породице су архимандрит Симеон Васов Поповић - преподобни старац Симеон, оснивач, управитељ и подвижник манастира Дајбабе, затим Ристо Видаков Поповић, једно вријеме, секретар Валтазара Божишића, судије Великог суда на Цетињу, министар финансија у Влади Црне Горе 1913-1915. Од тих Поповића је и графичар, сликар, вајар и есејиста Димитрије Поповић, познато и признато име и у размјерама савремене европске културне баштине.

Анализирајући казивања попа Лаза не може се отети утиску да није живио само у вријеме великих оскудица, када се умирало од глади („У сву Црну Гору, а највише у Црмничку Нахију, умрло је много чељади од глади” - 25 стр.), него и у бесудно вријеме, у којем човјек није био сигуран да се може одбранили од насиља, зла, напасти, отимачине, подметања, кад није било правде, нарочито за сироти-

њу, кад су бољи и јачи чинила што су хтјели. Њему - попу Лазу, „господин Перо / Томов, Његошев брат Д.В./ отео је хан, његовој породици подметнуто је убиство, а њега су четири пута затварали. „А колико су ми пута западали људи да ме смакну, то не могу набројати” (стр. 76). Од великог зулума долазио је у ситуацију да мрзи жвиот (...) „и кућ та срећа оћаше бит да могаше чојку запанут да изгуби живот с онијем ским би му мило било, него не могаше” (стр.60).

У доба Његошево, јадикује поп Лазо, „судници бјеху они људи који су дотле чинили највише мутњу и највише зло у Црну Гору (...) Сенат бјеше оно што оће г. Перо и Марко Лукин” (стр. 55).

Подношљивије су слике живота биле у доба Светога Петра. Поред свих невоља, он је знао сиротињу да заштити, да „призајми” насилнике. За владавине књаза Данила и књаза Николе „огрија сунце Црну Гору”, каже поп Лазо.

Поред тога што Мемоари дају упечатљиву слику жвиота Црне Горе у XIX вијеку, испричану једноставно, ненаметљиво, живо, често драматично, они су драгоцјени извор за многострука истраживања: социолошка, економска, посебно односа у породици-распадања породичне задруге, нпр., језичка, фолклорна, географска... Приређивачима припада велика заслуга што су једно такво дјело богато опремили, од уводне студије до факсимила, фотографија имање позантих ријечи, и ставили га чита-

оцима прије свега научној јавности, на увид.

Закопане су одавно ратне сјекире између Бајица и Доњокрајаца, па је лијепо зазвучала реченица Вање Поповића, једног од потомака попа

Лаза, изговорена на промоцији Ме-моара, у Дому слободе на Цетињу, 3. октобра 2003. године: „Мило ми је што је ово дјело приредио један Бајица”.

Дражица Војиновић

Мираш Мартиновић: ТЕУТА, Београд, 2003, 230 стр.

Дукља-античка, римска провинција, држава дукљанских Словена, настала на простору Горње Далмације, претходно као Превалитана, а била је предмет изучавања бројних истраживача разних струка-археолога, историчара, историчара умјетности, историчара културе и писмености итд. Настала је бројна литература о Дукљанској држави и преддукљанском периоду црногорске историје, почев од оне грчких и римских писаца, преко црногорских списа попут Љетописа попа Дукљанина и других извора, па до ауторских радова током XIX и XX вијека.

Нажалост, и поред тога, дукљански и преддукљански период је најмање изучен период наше историје, те представља још увијек отворено поље за истраживање гдје има много тога да се каже, допуни и исправи.

Колико ће историја и култура једне државе и народа бити обрађена, валоризована на прави начин и заснована на историјским изворима зависи највише од броја релевантних извора и сопствених стручних кадрова који се њима баве, али и од објав-

љене литературе о тој држави и том народу.

Црна Гора и црногорски народ имали су ту несрећу да нијесу имали своје кадрове већ су њену историју писали углавном странци и извањци, походећи је било као авантуристи, било са одређеним циљем. На срећу, посљедњих година стасавалу школовани црногорски кадрови који без предрасуда пишу о Црној Гори, њеној прошлости, култури и другим сегментима идентитета, јер све што је настало и што су створиле цивилизације кроз трајање на простору одређене државе њено је културно-историјско наслеђе.

Један од таквих, већ афирмираних аутора, који се загледао у најдубљу прошлост Црне Горе и њених простора је публициста и књижевник Мираш Мартиновић. Овај стваралац и сањар, трага за тајнама скривеним у далекој прошлости, за несталим градовима, личностима и цивилизацијама на тлу Црне Горе. Пошто је избрусио своје перо на разним круговима, молитвама, митовима и